

УДК 502/504:364.4

Н.В. Анацька,
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

АКТУАЛЬНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНОГО ФАКТОРА В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Глобальність екологічної проблеми розширила сферу екологічного знання на сучасну соціальну роботу. «... Протиставлення людини природі є онтологічною даністю, воно закладено в антропогенезі від самого початку виникнення людини та її подальшого розвитку. Таке протиставлення проявляється по-різному в різних історичних епохах, інколи воно поставлено досить гостро, призводячи подекуди навіть до екологічних катастроф. Тому екологічна проблема є вічною, її можна тільки порушувати і вирішувати, та навряд чи можливо вирішити остаточно» [3, 91]. Філософія виживання людини і сучасного суспільства вимагає будувати освітній процес, враховуючи загрози для природи і людства в цілому. Теоретико-методологічні аспекти екологічного підходу набули надзвичайної актуальності в соціальній роботі, а викликано це тим, що в окрему сферу знань виокремилась соціальна екологія, яка займається вивченням закономірностей взаємодії суспільства і навколишнього середовища, проблемами його збереження, охорони і відновлення. Водночас соціальна робота сприяє збереженню і зміцненню здоров'я людини, розвитку її фізичних та психічних можливостей, що забезпечується екологічно чистим середовищем.

В аналізі останніх досліджень та публікацій висвітлюються питання, що стосуються причин виникнення соціальної екології та необхідність поширення соціально-екологічних знань у працях О.М. Адаменко, Г.О. Бачинського, В.А. Кобилянського,

В.Д. Комарова, І.В. Огородника, Г.В. Платонова, О.І. Салтовського. Питання соціальної роботи розкриті в публікаціях В.П. Беха, І.Д. Зверева, Н.І. Кривоконя, Л.П. Лукашевич, І.І. Мигович, В.А. Скуратівського. Соціально-філософські аспекти екологічної освіти розкриті у працях В.П. Андрущенко, Г.О. Білявського, В.Е. Борейка, Т.В. Гардашук, М.А. Голубця. Питання соціальної етики розкривають В.І. Гур, А.М. Єрмоленко, Г.Б. Марушевський, Г.Йонас. Питання екології людини розкриті у працях Ю.Д. Бойчука, М.С. Гончаренка, В.В. Губарець, М.О. Клименка, І.А. Падалки. Етапи становлення соціально-екологічного знання розглядають у своїх працях М.М. Кисельов, С.Б. Кримський, В.С. Крисаченко, В.С. Лук'янець, М.Ф. Тарасенко, А.В. Толстоухов, В.Г. Хилько та ін.

У своїх працях дослідники роблять багато змістовних висновків щодо взаємодії суспільства та природи в їх соціально-історичному розвитку, про систему екологічної освіти і виховання в соціальній роботі, про звернення соціальних працівників до екологічної теорії, хоча це питання до сьогодні є не цілком з'ясованим і продовжує бути предметом наукових досліджень, тому що соціальна робота як наука перебуває в Україні у стадії формування.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного філософсько-методологічного аналізу становлення надзвичайної актуальності екологічного фактору, визначенні його сутності в системі сучасної соціальної роботи, становленні моральних засад гармонізації стосунків людини з природою, які базуються на абсолютній цінності життя. Відповідно спробуємо зробити соціально-філософську ретроспективу екологічного фактору в соціальній роботі шляхом аналітичного аналізу динаміки наповнення його проблемного простору.

Унаслідок об'єднання теорії еволюції, генетики людини й класичної екології виникає новий напрям в екології і екологічних знаннях, який досліджує природні й штучно створені екологічні системи та взаємодію людини з ними, проблеми її біологічної адаптації тощо

й отримує назву екології людини. Поняття «екологія людини» було запроваджене представниками чикагської соціологічної школи Р.Парком і Е.Бюргессом, що означало на той час встановлення гармонії людини із середовищем міста. За сучасних умов перед екологією людини стоїть інше завдання, а саме – дослідження буття людини в межах олюдненої природи. Цей новий напрям екологічного знання зорієнтований на людей і їхню діяльність. Чим більше люди враховуватимуть наслідки своїх дій з погляду права кожної людини на життя, тим більше вони усвідомлюватимуть свою єдність з природою. Таким чином відзначимо, що теорія соціальної роботи повинна досліджувати аспекти охорони навколишнього середовища, тобто соціально-екологічні, етичні, економічні, правові, педагогічні, біологічні тощо.

Біологічний напрям у межах екологічного знання виокремлюється з появою першого підручника із загальної екології «Основи екології» (автор Ю.Одум). Одна з провідних ідей цього підручника – це збереження цивілізації, яка залежить від знань людини про природу, її розумних дій, спрямованих на покращання навколишнього середовища за допомогою гармонійної, розумної діяльності. «... Коли «наука про дім» (Екологія) і наука про «ведення домашнього господарства» (Економіка) зіллються, і коли предмет Етики розширить свої кордони і вмістить у себе поряд із цінностями, зробленими людиною, цінності, створені навколишнім середовищем, тоді ми зможемо стати оптимістами щодо майбутнього людства» [7, 247]. Це означає, що різнопланові напрями екологічного знання викривають екологічну кризу й показують глобальний характер цієї проблеми. Отже, бачимо, що екологічна теорія в соціальній роботі полягає у використанні активних методів адаптації і соціалізації клієнтів задля досягнення ними особистісних змін, рівень яких відповідав би й вимогам навколишнього середовища, а також у впливі на соціальне і фізичне середовище для того, щоб воно якомога більше відповідало правам, потребам і життєвим цілям особистості» [1].

Взагалі Екологічні знання, які розпочиналися з природознавства, вийшли на рівень розробки світоглядних концепцій, і головне

їх завдання – дослідити взаємодію природних і соціальних систем. Вплив людини на довкілля, що прогресує, неухильне зростання залежності людства від природного середовища зробили екологічну тематику надзвичайно актуальною, яка мала вирішувати нові завдання. Виникає спеціальна наукова дисципліна – соціальна екологія – «наука про оптимальну взаємодію природи і суспільства» [14, 204]. За умов сучасного суспільства споживання, постійного вдосконалення науки й техніки зростає навантаження на природу. А отже, дедалі більшого значення набуває те, якими екологічними знаннями й принципами керуватимуться кожна людина й суспільство в цілому. Розглядаючи соціальну екологію як науку про оптимальне співвідношення біосоціальних сутнісних сил людини й систем природи як абсолютної цінності життя, суспільство віднаходить причини екологічної кризи й засоби її ліквідації. Таким чином, звернення соціальних працівників до екологічної теорії було зумовлено життєвою необхідністю, коли увага зосереджувалася на проблемі взаємодії людини з навколишнім природним середовищем. Більшість соціальних теорій орієнтувались на особистість, вважаючи природу лише середовищем життєдіяльності людини, проте екологічна теорія наголошує і на цінності природного середовища, і на його взаємозв'язках з людиною, при цьому людина своєю практичною діяльністю змінює природне середовище, а довкілля, своєю чергою, позитивно впливає на людей. У цих теоретичних парадигмах і виникла екологічна теорія соціальної роботи, відповідно до якої методами адаптації і соціалізації особистості стимулювали її зміни для досягнення відповідності до вимог навколишнього природного середовища.

Вивчаючи сучасний розвиток суспільства, його модернізацію, економіку, політику, польський філософ З.Краснодембський у своїй роботі «На постмодерністських роздоріжжях культури» намагається пояснити причини виникнення екологічної кризи. «Екологічна проблема – це одна з тих принципових проблем, що збуджує рефлексію. Вона виникла внаслідок того, що зникло розмежування між природою й суспільством. Ми усупільнили природу: вона перестала виконувати роль того, що оточує суспільство, й стала чи-

мось внутрішньосупільним, для нас природа вже перестала бути ворожим і диким простором, який треба підкорити й культивувати, вона уявляється нам рахітичним реліктом, в якому вірні опікуни мусять штучно підтримувати життя» [5, 106]. Одна з причин екологічної кризи пов'язана з розвитком цивілізації, тому зростає роль особистості у розв'язанні екологічних питань. Дуже важливо, щоб екологічні знання містили уявлення про потреби, з одного боку, соціального й науково-технічного прогресу, всебічного та гармонійного розвитку людини, а з іншого – нормального функціонування біосфери та покращання її стану. «Межі прогресу розкрили, з одного боку, граничні можливості нашої планети, а з іншого – показали у новому світлі етичні проблеми сучасності, оскільки наші дії мають подолати можливе нанесення збитків майбутнім поколінням» [15, 149], відзначає німецький філософ Р.Симон-Шаєфер. Співвідношення глобальних проблем людства і способів їх вирішення трансформуються у проблему гуманізації особистості і світу. Побудова гуманістичного майбутнього можлива лише за умови чіткого знання глобальних проблем і прогресу, що був би спрямований на людські цінності. Як зазначав Г.Йонас, «... відбулося якісне підвищення ціннісного значення буття, визначивши граничну актуальність нашої відповідальності за нього» [15, 7]. Тому відповідальність за майбутнє, а відтак питання гуманістичного прогресу, матиме місце лише тоді, коли центральне місце займатиме становлення прогресу з огляду на екологічні знання. Саме тому екологічну теорію необхідно застосовувати в усіх сферах соціальної роботи.

Відповідно до екологічної парадигми соціальної роботи основна увага зосереджується на вивченні умов співвідношення етики й екології. Еволюцію екологічної кризи досліджує А.М. Єрмоленко в монографії «Соціальна етика та екологія». Він доводить, що однією з найважливіших проблем за умов екологічної кризи постає криза моральних норм і цінностей: «... екологічна криза, яку ми переживаємо нині, є свідченням кризи моральної. Адже природне довкілля – це умова нашого життя у світі, а етика – це умова нашого людського життя у світі. А разом вони визначають

життя людини загалом як універсальної істоти у Всесвіті» [3, 10]. В основі екологічної кризи лежить ставлення людини до природи. Руйнуючи природу, людина знищує сама себе. «Проте це не тільки криза ставлення людини до природи. Це криза сучасної доби, сучасної цивілізації, криза всіх її інституцій і систем: політики, економіки, науки, виховання. Однак передусім – це морально-етична криза» [3, 15]. Тобто, екологічна криза являє собою не лише кризу, що відбувається у ставленні людини до природи, а насамперед кризу людини.

Саме тому використання у соціальній роботі теорій соціальної екології, яка спрямована на вивчення соціального оточення людини та шляхів їх оптимізації, означає, що пріоритетом має бути й ековіталістична складова. Термін «ековіталізм» можна тлумачити як дім, де існує життя, тобто природа є тим самим домом, де живе людина. Знищивши природу, ми знищимо свій власний дім. Підійшовши до поняття ековіталізму, можна пояснити його сутність як абсолютну цінність життя. «Головним у методології ековіталізму є те, що природа з об'єкта діяльності перетворюється на носія найвищої цінності – абсолютної цінності життя» [13, 220]. Передумовою виникнення ековіталізму стала екологічна криза. Стає зрозумілим, що чим більш несприятлива екологічна ситуація, тим вище відсоток людей, які мають різноманітні фізичні та психологічні вади. Несприятливі екологічні умови впливають на світобачення людини, а відтак, і на її поведінку. Таким чином, користуючись при вирішенні проблем екологічним підходом, соціальний працівник впливає не стільки на саму людину, а використовуючи природне середовище, з'ясовує засоби гуманізації її буття.

Соціальна робота прогресуватиме, коли вона розвиватиметься на засадах філософії освіти і враховуватиме інтереси особистості як природної істоти. Сучасні засади філософії освіти дають змогу досліджувати екологічну освіту на трьох рівнях, а саме: емпіричному, теоретичному і методологічному. «Філософія освіти як наукова галузь теоретико-методологічного спрямування підійшла до більш чіткого окреслення свого предметно-наукового поля, спираючись на раціональні методи, вона прагне створити цілісну картину сфери

освіти та відносин людини у ній, виробити систему знань про фундаментальні засади її розвитку» [8, 273]. Це вимагає від сучасної системи освіти нового змісту знань, які будуть одночасно інформаційними, нестимуть ціннісно-екологічне навантаження щодо кризового стану природи, екологічними щодо її виробничої діяльності. «Розробка концепції екологічної освіти, яка відповідала б завданням подолання екологічної кризи та пов'язаної з нею кризи гуманітарної, передбачає аналіз різноманітних концепцій філософії освіти з метою побудови адекватної моделі, котра відігравала б роль своєрідної матриці, на якій можна було б створювати дієві екоосвітні проекти» [2, 229]. Соціальна робота повинна враховувати особливості, що роблять актуальною методологію філософії освіти, з допомогою якої відбувається формування життєво-ціннісних орієнтацій, які творять новий тип особистості, здатної мислити екологічними категоріями.

У підсумку варто зазначити, що засадою екологічної теорії в соціальній роботі є концепт, в основі якого лежить ідея, коли при роботі з клієнтом, соціальні працівники звертають увагу на вплив природного середовища, оскільки джерелом стресу людини можуть бути саме соціальні умови. При цьому взаємний обмін у системі «людина – природа» є безперервним змінним процесом, коли у їх взаємодії виникає причинно-наслідковий зв'язок різних складних ситуацій, на вирішення яких налаштована сучасна соціальна робота.

Новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні базової ролі формування життєво-ціннісних орієнтацій сучасної людини, що спонукає до оволодіння екологічним знанням, вміння ним користуватися за будь-яких умов і творчо використовувати при розв'язанні проблеми «людина – природа» в екологічній теорії сучасної соціальної роботи. Саме тому можна зауважити, що перспективи досліджень даного напрямку полягатимуть у розкритті екологічного підходу в соціальній роботі, що збагачує її розумінням того, як впливає на функціонування людини її взаємодія з іншими людьми, суспільством, природою.

Зауважимо, що за змістом і формою соціальна робота повинна відповідати вимогам сучасного життя, яке зорієнтоване на абсолютну цінність природи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екологічна теорія соціальної роботи. Лекція 18 [Електронний ресурс] // МСН Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки. – Режим доступу: <https://msn.khnu.km.ua/mod/resource/view.php?id=133135&lang=es>
2. Екологічні виміри глобалізації: [монографія] / [Кисельов М.М., Гардашук Т.В., Зарубицький К.Є. та ін.]. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2006. – 260 с.
3. Єрмоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи: [монографія] / А.М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
4. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>
5. Краснодембський З. На постмодерністських роздоріжжях культури [Текст]: збірка есе / Здзіслав Краснодембський. – К.: Основи, 2001. – 194 с.
6. Кривоконь Н.І. Проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні [Текст:] навчальний посібник / Н.І. Кривоконь. – Чернігів: Чернігівський державний технологічний університет, 2012. – 320 с.
7. Одум Ю. Экология: В 2 т. Т. 2. / Юджин Одум [перевод с англ.]. – М.: Мир, 1986. – 376 с.
8. Освітологія. Хрестоматія: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Укладачі: В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва. – К.: ВП «Едельвейс», 2013. – 728 с.
9. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: [навчальний посібник] / О.І. Салтовський. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 382 с.

10. Социальная экология: новые подходы в теории и практике: [Текст] / [науч. ред. В.И. Парфенов]. – Мн.: Право и экономика, 2005. – 308 с.
11. Социально-философские проблемы экологии: [монография] / [Огородник И.В., Киселев Н.Н., Крисаченко В.С., Стогний И.П.]; под ред. И. В. Огородника. – К. : Вища школа, 1989. – 272 с.
12. Стегній О. Соціологічне прочитання природи: [монография] / О.Стегній. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2012. – 430 с.
13. Творчість як корисне здійснення блага через істину у красі: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (14–15 травня 2009 р., м. Київ) / Укладач Б.В. Новіков. – К.: ІВЦ ВИД-ВО «ПОЛІТЕХНІКА», 2009. – 448 с.
14. Философия экологического образования: [монография] / Под общей редакцией И.К. Лисеева. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 416 с.
15. Zukunftsethik und Industriegesellschaft / Hrsg. Meyer Th., Miller S. – München: Schweitzer, 1986. – 169 s.

Анацька Н.В. Актуальність екологічного фактора в соціальній роботі.

Шлях розвитку сучасного суспільства зорієнтований на постійне збільшення виробництва і споживання природних ресурсів, що спричиняє глобальну екологічну кризу, яка може бути одним із джерел стресу сучасної людини. Показано, що формування нового способу взаємин людини, техніки й природи є одним із завдань сучасної соціальної роботи.

Актуальність теми зумовлена глобальністю екологічної проблеми й розширенням сфери екологічного знання на сучасну соціальну роботу, а також потребою формування життєво-ціннісних орієнтацій, зокрема відповідальному й гуманному ставленню як до природи, так і до людини.

Доводиться, що саме звернення соціальних працівників до екологічної теорії було зумовлено життєвою необхідністю, коли увага зосереджувалася на проблемі взаємодії людини з навколишнім природним середовищем. Більшість соціальних теорій орієнтувались на особистість, вважаючи природу лише середовищем життєдіяльності людини, проте екологічна теорія наголошує і на цінності природного середовища, і на його взаємозв'язках з людиною, при цьому людина своєю практичною

діяльністю змінює природне середовище, а доквілля, своєю чергою, позитивно впливає на людей.

Зважаючи на це, доведено необхідність принципово нових підходів, зокрема екологічного, до соціальної роботи. Розглянуто соціально-філософську ретроспективу екологічного фактору в соціальній роботі. Вона не просто має інформувати про стан речей, а навчати соціальних працівників дієвим засобам протидії екологічно-кризовим явищам. Ці питання підпорядковані тому, щоб соціальна робота набувала соціально-гуманістичного спрямування і саме через екологічні знання, які в процесі соціальної роботи орієнтувалися б на абсолютну цінність природи.

Відповідно соціальна робота прогресуватиме, коли вона розвиватиметься на засадах філософії освіти і враховуватиме інтереси особистості як природної істоти.

Ключові слова: соціальна робота, екологічна криза, екологічна освіта, екологічні знання, екологічне виховання, соціальна екологія, екологія людини, ековіталізм.

Anatska N. The urgency of an ecological factor in social work.

The development path of modern society is focused on the constant growth of production and consumption of natural resources that results in the global ecological crisis, which is one of the sources of stress for modern people. It is shown that the development of the new relationship between a man, machines, and the nature is one of the tasks of modern social work.

The urgency of this topic is predetermined by the global nature of the environmental issue and the expansion of the ecological knowledge on modern social work. It is also predetermined by the need to develop purpose-in-life value orientations, in particular, the responsible and humane attitude to both nature and man.

The article discloses that the social workers have addressed to the ecological theory mainly because of the vital necessity when they had focused their attention on the problem of interaction of a man with the natural environment. Most of the social theories were focusing on an individual, considering the nature as only the environment where a man carries out his life activities. But the ecological theory emphasizes both the values of the environment and its interactions with a man, providing that a man changes the natural environment through his practical activities, and in turn, the environment has a positive effect on people.

In view of this, the author proves the need to develop fundamentally new approaches to social work activities, in particular, the ecological one. The article analyses the socio-philosophical retrospective of the ecological factor in social work. It should not only inform about the state of affairs but also teach the social workers to use the effective means of counteracting environmental and crisis phenomena. These issues are aimed at making social work more socio-human orientated, in particular through the ecological knowledge, which, in the process of social work, would be guided by the absolute value of nature.

Therefore, social work will thrive if it develops on the principles of the philosophy of education and takes into account the interests of an individual as a natural being.

Key words: social work, ecological crisis, ecological education, ecological knowledge, ecological personal development, social ecology, human ecology, ecovitalism.